

УДК 343.351+343.53

Грибовський Олександр Віталійович – здобувач кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Розкрито питання оперативно-розшукової характеристики одержання неправомірної вигоди. Наведено її специфіку порівняно з кримінологічною та криміналістичною характеристиками.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика; неправомірна вигода.

Раскрыт вопрос оперативно-розыскной характеристики неправомерной выгоды. Приведена ее специфика в сравнении с криминалогической и криминалистической характеристиками.

Ключевые слова: оперативно-розыскная характеристика; неправомерная выгода.

У теорії оперативно-розшукової діяльності оперативно-розшукову характеристику злочинів почали досліджувати нещодавно – з кінця 70-х рр. ХХ ст. З огляду на це, рівень наукових розробок щодо визначення поняття, змісту, структурної побудови й інших питань характеристики злочинів нині є недостатнім. Як зазначають В. Д. Пчолкін [1, с. 67–76], у юридичній науці існує декілька видів характеристик злочину: криміналістична, кримінологічна, кримінально-правова, судово-психологічна та ін.

На сьогодні в учених немає єдиної позиції щодо теоретичних питань оперативно-розшукової характеристики неправомірної вигоди. Дискусії тривають переважно стосовно загального поняття, визначення кількісного та якісного складу

елементів, місця оперативно-розшукової характеристики злочинів у системі теорії ОРД.

В. Д. Пчолкін зазначає, що теорія оперативно-розшукової діяльності протягом свого розвитку виробила власне поняття характеристики злочинів, що отримала назву оперативно-розшукової. Але, на жаль, серед учених відсутнє єдине розуміння поняття оперативно-розшукової характеристики [2, с. 15–17].

Чимало фахівців у сфері теорії оперативно-розшукової діяльності досліджували поняття, зміст і структуру оперативно-розшукової характеристики: В. М. Аتماжитов, Д. В. Гребельський, І. П. Козаченко, М. В. Корнієнко, В. Д. Пчолкін – зосередили увагу на визначенні загальних елементів оперативно-розшукової характеристики; К. В. Антонов, В. І. Василичук, О. Ф. Долженков, О. Ю. Заблоцька, С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук – присвятили дослідження вивченню особливостей характеристики окремих злочинів.

Теорія оперативно-розшукової діяльності вивчає ті аспекти злочинності, інформація про які необхідна для науково обґрунтованих та ефективних заходів організації й тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів і заходів щодо протидії злочинності. Тому, на нашу думку, оперативно-розшукова характеристика повинна органічно поєднувати в собі результати аналізу злочинів із позиції інших юридичних наук.

Поняття «характеристика» є поширеним у різних сферах життя й науки. Її тлумачать як сукупність визначених параметрів об'єкта, явища в кількісному та якісному вираженнях. Згідно зі словниками, характеристика – це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак чого-чого-небудь [3, с. 123].

Д. В. Гребельський уважає, що характеристика – це один із прийомів ознайомлення з предметом, суть якого полягає у виявленні відмінних якостей і властивостей предмета, що мають значення в будь-якому відношенні [4, с. 17–23].

Вибір параметрів, структури, обсягу та меж характеристики зазвичай зумовлений цілями, завданнями й спрямованістю відповідної галузі науки. Наприклад, криміналістична наука, яку вважають підґрунтям науки оперативно-розшукової діяльності, сформувала власну криміналістичну характеристику, що

застосовується до окремих видів злочинів із метою розроблення методики їх розслідування [5, с. 193–201].

Погоджуємось із думкою науковців, які розглядають оперативно-розшукову характеристику неправомірної вигоди з позиції системного підходу, тобто як сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних, психологічних ознак злочинів, серед яких виділяють пошукові, які в сукупності формують більш глибоке уявлення про суб'єкт злочину, що дає змогу прийняти правильне рішення щодо застосування сил, засобів і заходів ОРД, забезпечують ефективне здійснення оперативно-профілактичних заходів [6, с. 107].

Найбільш детально, на нашу думку, складову оперативно-розшукової характеристики розглянув В. І. Василичук. Наводячи оперативно-розшукову характеристику злочинних посягань у сфері економіки, він виділив такі її складові:

кримінально-правову (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона);
кримінологічну (стан, динаміка, форми вияву злочину, особа злочинця, причини й умови, що сприяють учиненню злочину);
криміналістичну (типові й оригінальні способи вчинення та маскування злочину, сліди його вчинення) [7, с. 147].

Отже, теорія ОРД визначає певні елементи оперативно-розшукової характеристики неправомірної вигоди. На нашу думку, серед зазначених елементів необхідно виділити найбільш значущі, такі, що характеризують певний склад злочину, зосередившись на проблемних моментах їх використання під час виявлення та фіксування неправомірної вигоди. Визначаючи окремі елементи оперативно-розшукової характеристики неправомірної вигоди, особливу увагу необхідно звертати на кримінально-правові аспекти неправомірної вигоди. Адже, відповідно до вимог ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», завданням ОРД є пошук і фіксування фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено в Кримінальному кодексі (КК) України [8].

Важливість вивчення окремих критеріїв, що характеризують елементи оперативно-розшукової характеристики неправомірної вигоди, зумовлена тим, що неправомірна вигода має певні

особливості, які визначають тактику дій оперативних працівників під час пошуку ознак злочину та в процесі їх фіксування.

Кримінально-правова характеристика визначає поняття прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), виділяє його стадії, визначає систему цього злочину, досліджує їх із позиції суспільної небезпеки, протиправності й відповідальності за вчинене. На нашу думку, кримінально-правові ознаки є вихідними для оперативно-розшукової характеристики злочинів, оскільки в разі відсутності ознак складу злочину не може йтися про оперативно-розшукову характеристику. Водночас в оперативно-розшуковій характеристиці неправомірної вигоди кримінально-правові ознаки мають дещо інше значення, ніж у кримінальному праві. Так, наприклад, якщо, згідно з окремими статтями особливої частини КК України, мотив злочинної поведінки, повторність учинення злочину розглядають як кваліфікуючі ознаки чи обтяжуючі провину обставини, то в межах оперативно-розшукової характеристики знання цих ознак дасть змогу правильно визначити спосіб дій фігуранта, заходи фіксування неправомірної вигоди чи заходи профілактичного впливу.

Предметом такого злочину є *неправомірна вигода*, тобто грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав (примітка до ст. 364–1 КК України) [9]. Із цього випливає, що неправомірна вигода може мати як матеріальне, так і нематеріальне вираження. Зокрема, матеріальне передбачає такі предмети: а) гроші: готівка, валюта тощо; безготівкові – авізо, платіжні доручення, чеки, акредитиви, ощадні книжки на пред'явника, банківські платіжні картки; цінні папери (приватизаційні папери, акції, облігації внутрішніх і зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, векселі та ін.); система електронних грошей [10, с. 203]; б) цінні папери (акції, облігації та чеки); в) майно, зокрема обіг якого необмежено (рухоме, нерухоме) та обіг якого обмежено або заборонено (наркотичні засоби та психотропні речовини, сильнодіючі отруйні лікарські засоби й прекурсори, зброя,

боєприпаси, вибухові речовини та вибухівка) [11, с. 30]; г) речі, у тому числі оргтехніка (аудіо-, відеотехніка, телефони (мобільні та факси); транспортні засоби (мотоцикли, легкові автомобілі). Як предмет неправомірної вигоди з переліку предметів і речей, обіг яких обмежено або заборонено, використовуються зброя та боєприпаси. Найбільш поширеним предметом неправомірної вигоди в групі продуктів харчування є алкогольні напої; д) послуги (виконання робіт, проведення безоплатного ремонту автотранспортних засобів, безоплатні будівельні роботи, надання безпідставних знижок на купівлю майна тощо, квитки на проїзд, транспортні послуги, безоплатне харчування). Серед послуг матеріального характеру лідирують: безоплатна передача майна та речей, безоплатні будівельні роботи здійснення безоплатного ремонту приміщень і ремонту автототранспортних засобів). Водночас нематеріальними активами є право власності на результати інтелектуальної діяльності, промислової власності й інші аналогічні права [12, с. 129].

Як свідчить аналіз практики оперативних підрозділів щодо фактів отримання неправомірної вигоди товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ), протягом 2010–2014 рр. здебільшого показники є такими: 2010 р. всього зафіксовано 2233 факти отримання неправомірної вигоди (з них ТМЦ – талони на бензин марки А-95); 2011 р. – 2066 (з них ТМЦ – талони на бензин марки А-95, тренажер вартістю 1 тис. грн, комплект автомобільної гуми вартістю 3,8 тис. грн); 2012 р. – 1350 (з них ТМЦ – мобільний телефон, телевізор вартістю 6,5 тис. грн, печатний пристрій вартістю 2,5 тис. грн, кондиціонер вартістю 5 тис. грн, пиломатеріали (соснова дошка) на суму 3 тис. грн, талони на дизельне пальне, легковий автомобіль марки BMW E71 X6 (2009 р. випуску) вартістю 870 тис. грн); 2013 р. – 1046 (з них ТМЦ – талони на бензин марки А-95, талони на дизельне пальне, продуктові товари на суму 3 тис. грн, дисконтні катки на знижку 50 %, кулер для води вартістю 2,4 тис. грн); 2014 р. – 1075 (з них ТМЦ – 4 т. зерна ячменю на суму 10 тис. грн, сувеніри на суму 260 тис. грн, мобільний телефон, талони на бензин) [12, с. 76].

Отже, зазначене дає змогу стверджувати, що предмет неправомірної вигоди може мати як матеріальний, так і нематеріальний характер.

Кримінологічна (попереджувальна) характеристика містить відомості про криміногенні чинники, стан, структуру та динаміку неправомірної вигоди, передбачає обставини, зокрема ті, що впливають на обрання предмета злочинного посягання, часу, місця, способу й інших умов підготовки до вчинення злочину; сприяють формуванню особи злочинця, визначенню злочинної цілі, мотиву злочину. На підставі кримінологічної характеристики розробляють головні напрями й засади виявлення цих злочинів та їх припинення.

Очевидно, що значну роль відіграють криміналістичні ознаки злочинів, які фактично є зовнішнім матеріальним і внутрішнім психологічним відображенням відповідних протизаконних дій. Оскільки ці відображення передбачають не тільки власне зазначені дії, а й їх цілі, мотиви, вибір об'єктів і предметів злочинних посягань, засобів та способів їх здійснення, а також настання визначених наслідків, то криміналістичні ознаки злочинів слугують особливо важливим інформаційним орієнтиром для проведення оперативно-розшукових заходів у разі розкриття оперативними підрозділами злочинів, які вчинили невстановлені особи [13, с. 13–24].

Результати здійсненого аналізу доводять, що латентність цього виду злочину становить від 90–95 %. Географія поширення неправомірної вигоди здебільшого залежить від регіону. Так, кількісно-якісні показники неправомірної вигоди в регіонах помітно різняться. Лідерами за кількістю виявлених фактів неправомірної вигоди є найбільш заселені, економічно розвинуті регіони з високим рекреаційним потенціалом.

Аналіз викритих кримінальних правопорушень цієї категорії свідчить, що найбільш вразливими щодо фактів неправомірної вигоди є: сфера земельних відносин, система надання послуг, передусім заклади освіти й охорони здоров'я, сфера приватизації, відчуження майна, надання його в оренду, сфера фінансових послуг, регуляторна та дозвільна системи.

У виявлені та припинені неправомірної вигоди особливе місце посідають особи, які готують або вчиняють ці злочини.

Так, найбільш криміногенною є група осіб віком від 30 до 45 років, які мають вищу освіту, перебувають на певних посадах та мають значний трудовий стаж і життєвий досвід.

Найбільш небезпечним періодом практичної роботи, протягом якого ці особи можуть учинити неправомірну вигоду, є один – три роки, а також п'ять – десять років стажу. При цьому осіб чоловічої статі серед хабарників майже вдвічі більше, ніж жіночої.

Вивчення характеристики особи, яка вчиняє неправомірну вигоду, дасть змогу визначити оперативно значущу поведінку як взаємопов'язану сукупність суб'єктивно та об'єктивно зумовлених актів поведінки, що становлять механізм злочинної діяльності, яка відображена в об'єктивній дійсності та використовується для належної оперативно-профілактичної діяльності. Оперативно значуща поведінка передбачає розроблення різних категорій осіб, які готують чи вчиняють ці злочини, на підставі чого формуються різноманітні оперативно-розшукові характеристики злочинів.

Як свідчить аналіз дослідження, дані про особу, яка вчиняє неправомірну вигоду, та її характеристику оперативно-розшукова наука бере з кримінологічної характеристики. Саме кримінологія та віктимологія вивчають особу злочинця й жертви, наявні між ними зв'язки.

Ми поділяємо думку В. І. Василичука стосовно того, що «жертвою» злочину у сфері економіки є, передусім, держава, оскільки вона недоотримує той результат, на який розраховувала. Ідеться про втрату репутації держави, її державних інституцій, збільшення рівня недовіри населення до органів державної влади тощо.

У такому разі державні інституції не завжди на належному рівні своєчасно усувають причини й умови, що сприяють учиненню неправомірної вигоди.

Незважаючи на те, що перелік позицій, які характеризують людину, досить значний, в оперативно-розшуковій характеристиці на основі матеріалів практики формується образ імовірного злочинця та середовища його перебування.

У криміналістиці та ОРД особу, яка вчиняє злочин, вивчають у двох аспектах – як елемент характеристики злочину

та як об'єкт тактичного впливу під час розкриття й розслідування злочинів [7, с. 121].

Крім кримінологічної характеристики, особливе місце посідає криміналістична, що є ключовим, відправним моментом у формуванні методики розслідування цих злочинів. Таким чином, відповідно до загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), забезпечується швидке, повне та неупереджене розслідування зазначених злочинів, за наявності фактичних даних, отриманих у передбачених законом порядку, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України): подія кримінального правопорушення; винуватість обвинуваченого; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розмір процесуальних витрат тощо [14].

Погоджуємося з результатами досліджень Р. С. Белкіна, А. В. Іщенко, В. В. Топчія, С. С. Чернявського щодо структури оперативно-розшукової характеристики одержання неправомірної вигоди. Зокрема, вона містить такі складові, як спосіб учинення злочину та спосіб приховування одержання неправомірної вигоди.

Порівняно з традиційними, сучасні способи одержання неправомірної вигоди стали більш витончені [15 с. 60].

Зазначені способи здебільшого залежать від сфери діяльності осіб, у якій наявні такі факти. Незважаючи на різноманіття структур, у яких певні вигоди можуть бути одержані за неправомірну вигоду, способи їх приховування є досить типовим [15, с. 76]. Отже, знання способів учинення та приховування одержання неправомірної вигоди має значення для розуміння тих процесів, що відбуваються в органах державної влади, управління й місцевого самоврядування.

Підбиваючи підсумки, можна зробити такі висновки: а) оперативно-розшукова характеристика неправомірної вигоди є результатом наукового аналізу, що містить сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інформаційних ознак, узятих із різних джерел упорядкованих і взаємопов'язаних між собою, вивчення яких дає змогу визначити головні форми та способи вчинення неправомірної вигоди, змодельовати злочинну поведінку осіб, підозрюваних у вчиненні неправомірної вигоди, означити сфери оперативного

пошуку, напрями й тактичні прийоми фіксації; б) оперативно-розшукову характеристику неправомірної вигоди становлять систематизовані відомості, що мають значення в процесі виявлення й фіксації, визначення причин та умов, які їм сприяли. Відмітна ознака неправомірної вигоди полягає і в тому, що вони в своїй психологічній основі є корисливими.

Таким чином, оперативно-розшукову характеристику хоча й розглядають із позицій функціонування суб'єктів ОРД, проте вона тісно пов'язана з кримінально-правовою, кримінологічною та криміналістичною характеристиками злочинів. Із кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних ознак виділяють найбільш важливі – пошукові, що в сукупності дають змогу використати критерії оцінки події неправомірної вигоди з позиції інших наук і використати для створення науково-обґрунтованої та ефективної тактики їх протидії. Тобто зазначені ознаки розглядають із позиції ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і заходів у процесі виявлення та фіксації неправомірної вигоди. Отже, оперативно-розшукова характеристика не дублює зміст характеристик, що пропонують юридичні науки, а є самостійним видом комплексної характеристики злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пчолкін В. Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : [моногр.] / В. Д. Пчолкін. – О. : НУВС, 2005. – 376 с.
2. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам / В. Д. Пчолкін // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 15–17.
3. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Никифорчук Д. Й. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с.
4. Гребельский Д. В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик / Д. В. Гребельский // Криминалистическая характеристика преступлений : [сб. науч. тр.]. – М. : 1984. – С. 17–23.

5. Печерський О. В. Характеристика злочинів, пов'язаних із примушуванням до виконання майнових зобов'язань / О. В. Печерський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 193–201.

6. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : [підруч.] / О. М. Бандурка. – Ч. 1. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 336 с.

7. Василичук В. І. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у бюджетній сфері : [моногр.] / В. І. Василичук. – К. : ФОП Кандиба, 2013. – 396 с.

8. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – Режим доступу :

<http://www.rada.gov.ua>.

9. Кримінальний кодекс України. – Офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2001. – 336 с.

10. Банківська енциклопедія / за ред. А. М. Морозова. – М. : [б. в.], 1993. – 328 с.

11. Економічна енциклопедія : [у 3 т.] / ред. кол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000. – . – Т. 2. – 2000. – 884 с.

12. Василичук В. І. Засади запобігання та протидії корупції в Україні : [навч. посіб.] / В. І. Василичук, С. С. Чернявський, О. М. Юрченко та ін. – К. : ФОП Кандиба Т. П., 2015. – 230 с.

13. Бараненко Б. И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений / Б. И. Бараненко // Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – К., 1985. – С. 13–24.

14. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу :

<http://www.rada.gov.ua>.

15. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : [метод. рек.] / В. І. Фаринник, О. Ю. Татаров, А. В. Савченко та ін. – К., 2012. – 184 с.